

Димидюк Д. А.

ORCID: 0000-0001-5067-5530

аспірант історичного факультету

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна;

магістрант Східних Студій

Варшавський університет

м. Варшава, Республіка Польща

АНАЛІЗ ТЕРМІНУ «ՆԻՉԱԿ» (ՆԻՉԱԿ – «СПИС») У ВІРМЕНСЬКИХ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ХРОНІКАХ (VII–XII СТ.)¹

Ключові слова: Вірменія, раннє Середньовіччя, хроніки, зброя, нізак.

У вірменських ранньосередньовічних джерелах найпопулярнішим терміном, для позначення холодної довгодревкової зброї, був «նիչակ» (нізак). Це слово появляється майже в усіх хроніках і могло позначати будь-який вид списа, котрий застосовувався у ближньому бою. Подібний термін використовувався у перській мові («nēzak»/»neuze»), котрий вважався довгим списом, а довжина його наконечника сягала 23–37 см. [7, р. 30; 8 р. 246–248).

Джерела доволі лаконічно описують фізичні характеристики поданого списа. Наприклад, розповідаючи про те, як у 903 р. Хасан Арцруні захотів вбити свого брата – ішхана Ашота Арцруні (886–904, правителя Васпуракану), Говганнес Драсханакертці (X ст.) написав: «*I тоді Хасан, обперіиши на свій спис, пригнув, як козел, на покрівлю [будинку] в якому знаходився ішхан і побіг по ній*»² [4, с. 148]. Каріне Восканян вважає, що спис, котрий використовував Хасан, мав бути довгим і міцним [18, էջ. 119].

Інформації про бойові властивості списів є вкрай мало і вона доволі суперечлива, адже залежить від того, що саме хоче підкреслити хроніст – силу списа чи ефективність обладунків. Наприклад, описуючи події початку VII ст., Себеос (VII ст.) пише, що «*Смбату вдалося списом*

---

¹ Публікація підготовлена в рамках дослідницького гранту від Національного Центру Науки (NCN) (Республіка Польща).

² «*Բովկ տպու չտաննն յեղեակ ՚ի նիչակն գոր ունէր՝ եւկիցս իբրևս գայծեսանն ընկեցեալ ՚ի տանիսն, յորում իշխանն կայր՝ վազէր»* [17, № 38].

*розірвати [пробити] щільну і міцну баглійську плетену кольчугу царя кушанів»*³ [5, с. 61].

Натомість, протилежну інформацію знаходимо у Асогіка (X ст.), котрий описує битву між вірменами і племенами Північного Кавказу в середині IV ст. Автор пише, що один із ворожих воїнів був «з ніг до голови покритий густою повстю [վածխ] [...] Вірмени не могли заподіяти йому шкоди, адже від ударів списів [նիզակաւ] броня [гамбезон] з повсті [վածխն] на ньому тільки збивалася» [1, с. 46; 12, էջ. 679].

Майже в усіх випадках термін «նիզակ» згадується як зброя ближнього бою. Проте, у виняткових ситуаціях, він міг використовуватися і для метання. Наприклад, у творі Матвія Едеського (XII ст.) подано опис сцени боротьби між царем Вірменії Ашотом IV (1020–1040) та невідомим грузинським князем, котрий «метнув спис [նիզակ] в Ашота» [9, 1:10; 20, Ժես 1].

Зауважимо, що Товма Арцруні (X ст.) згадує фразу «նոճ/նոճ նիզակ»⁴ котра, на думку К. Восканян, могла позначати дротик чи короткий спис для метання [18, էջ. 119]. Так, описуючи спалення Тбілісі еміром Бугою у 852 р., хроніст згадує про одного арабського полководця Ашхета, котрого хтось «вразив гнучким списом/дротиком [նոճ նիզակաւն] в [...] око» [6, с. 209; 14, 3:Թ].

Зі словом «նիզակ» часто вживався також термін «սնկ» (тег), як частина виразу – «սնկ նիզակ». Сам термін походить із середньоперської мови («*snh*»/«*stxh*»), де означав «наконечник», «гостре лезо» чи «край леза» [10, էջ. 400] або ж позначав власне спис чи дротик⁵. Історики вважають, що фраза «սնկ նիզակ» означала наконечник списа [16, էջ. 119; 18, էջ. 121]. Для прикладу, згадуючи про напівлегендарного вірменського царя Аршака, Говганнес Драсханакертці⁶ писав, що «наконечник його списа [սնկ նիզակաց], був загартований, як кажуть, кров'ю змії» [4, с. 57; 17, № 4]. Ідентичний уривок про спис царя Аршака знаходимо також у праці Асогіка: «великий спис із заокругленим наконечником [մեծի գնիզակն քրքրասնկ] просякнутий кров'ю змії» [1, с. 26–37; 12, էջ. 661].

Підтвердження того, що фраза «սնկ նիզակ» означала наконечник списа, знаходимо також у праці Мовсеса Каганкатваці (VII/X ст.) котрий, описуючи вигляд одного списа, написав: «блиск наконечника списа є як

---

³ [«*սլանալի վերստին քահիկ եւ կոտ գրահին անրուքին արալին Քուշանց ի նիզակէն Սմբատաց*»] [19, № ԲԸ].

⁴ Саме слово «նոճ/նոճ» (ч'оч'/ч'дч') означає «гнучкий».

⁵ Окремо термін «սնկ», в значенні дротика, згадується відносно рідко у вірменських хроніках епохи Багратидів. Див.: [4, с. 164; 17, № 45].

⁶ Див. також: [4, с. 204; 17, № 57].

сріблястий промінь сонця»⁷ [3, с. 32]. Також, у творі Асогіка знаходимо фразу «*կրրովանէզ նիզակաւք*» [12, էջ. 815], котру хроніст використовує для опису наступу воїнів із «*списами з потужними наконечниками*» чи «*гостроконечними списками*» [1, с. 192].

Проте, у творі вищезгаданого Говганнеса Драсханакертці фраза «*սնէզ նիզակ*» могла означати не тільки наконечник, але й цілий спис, з можливим акцентом на його гостроті(?). Прикладом цього є опис військ, які абхазський цар Константин III (894–923) відправив на допомогу вірменському царю Ашоту II Залізному (914–928/929) в 922 р.: «*численне військо на конях, немов летить у повітрі, в залізних обладунках і страхітливих шоломах, в скріплених залізними цвяхами нагрудниках і з міцними щитами, озброєне та споряджене гострими(?) списками*»⁸ [4, с. 217–218].

Проте, інтерпретація зброезнавчої термінології часто зустрічається з багатьма труднощами. Зокрема, хроністи іноді використовують різноманітні складні фрази та стилістичні фігури, котрі мали б показати пишномовність автора та урізноманітнити твір, ставлячи мілітарний опис на друге місце. Для прикладу, описуючи мобілізаційні заходи царя Смбага I (890–914) супроти армії Саджидського еміра Мухаммеда аль-Афшина (еміра Атропатени) у 894 р., Говганнес Драсханакертці пише, що до царя прибуло чимало озброєних воїнів з північних племен (кавказьких гір), а саме «*сильних лучників та списоносців зі списками(?)*»⁹ [4, с. 134–135].

Маємо тут справу з стилістичною фігурою, котра складається з двох аналогічних конструкцій, причому на другому місці стоять означення створенні від синоніму іншої етимології (для урізноманітнення). Окрім цього, хроніст подає складну форму «*սնիզակաւք նիզակաց*», котра походить від вищезгаданого виразу «*սնէզ նիզակ*». Подані приклади показують радше пишномовність автора та його бажання урізноманітнити твір складними фразами¹⁰.

Подібною є ситуація із іншою цитатою того самого хроніста. Описуючи перемогу царя Ашота II Залізного над військами Васака та Ашота з роду Гнуні біля фортеці Сакурет у 917 р., Говганнес Драсханакертці пише, що останні були уражені «*лезами мечів, наконечниками стріл та наконечниками списів*»¹¹ [4, с. 204]. Припускаємо, що хроніст спеціально

⁷ «*և սնէզք նիզակի քն նարազայաւորք իբրև զարմարծայոյ արեւակալանի*» [15, էջ. 23].

⁸ «*և զոր բազում գումարեալ՝ գրեթէ իբրողապարիկ ինն երիվարոր և երկայակոտ գրահար և արտորեցուցիչ ստիպարտիր և լանջապանակ երկայազամ ստիպարտիր կրծից և փսիւսօր անոր և ՚իգէն և ՚ի արրի և ՚ի սնէզս նիզակաց*» [17, № 63].

⁹ «*սնիզակաւք կրրովանց և սնիզակաւք նիզակաց*» [17, № 33]. У приватній розмові польський філолог і професор Анджей Пісовіч поділився ідеєю, що цей вираз краще перекласти як «*лучники з луками та списоносці зі списками*», адже одним із значень слова «*կրրով*» є «*метальник*», що може бути метафорою лука [13, էջ. 1121].

¹⁰ Широ дякуємо Анджею Пісовічу за поради та ідеї.

¹¹ «*հատր սուսերի և ՚ի արմար նետից և ՚ի սնէզս նիզակաց*» [17, № 57].

тут використав складні фрази типу «սլարս ննխդ» та «ստգս նրգսլս», щоб підкреслити, що йдеться саме про наконечники стріл та списів. Проте, не відкидаємо версії, що це звичайні стилістичні фігури, які автор міг використати для красномовності.

Окрім цього, часто самі хроністи не до кінця орієнтувалися у термінах або ж використовували їх взаємозаміно як синоніми чи взагалі хаотично. У цьому контексті варто звернути увагу на опис вбивства правителя Васпуракану – Дереніка Арцруні (875–885/887), котре було описано у двох тогочасних вірменських хроніках, де кожен із авторів використав інший термін – «ռնւր» (ррумб) і «նրգսլ» (нізак), для відображення однієї і тієї ж самої зброї – списа.

Псевдо-Шапуг Багратуні (X ст.) пише, що: «Домовився Алі з братом своїм Махметом [правителі області Зараванд і міста Гери], кажучи: «Якщо з ішханом [Дереніком Арцруні] буде мала [свита], я ліву руку протягну до війська його, а ти вбий його списом [ռրւրնւլս]»¹² [2, с. 169–170]. Кілька рядків нижче хроніст подав опис вбивства Дереніка, котрого списом («ռրւրնւլ») заколов Махмет. Натомість, описуючи той самий епізод вбивства, Товма Арцруні теж кількаразово згадував про спис, проте для написання цього слова використав інший термін – «նրգսլ» [6, с. 252; 14, 3:Գ].

Отже, термін «նրգսլ» позначав будь-який вид списа, котрий застосовувався у ближньому бою, а у виняткових ситуаціях – для метання. Похідним від нього є вирази «նոն (նոն) նրգսլ» і «ստգ նրգսլ». Перша фраза могла означати дротик чи короткий спис для метання, а друга – наконечник списа або гострий спис. Зауважено, що хроністи часто використовувалися мілітарні терміни взаємозаміно, без розуміння понятійної різниці чи як частину складних стилістичні фігур для пишномовності, без додаткового мілітарного значення.

Література:

1. Асохик, Всеобщая история Степаноса Таронского, пер. Н. Эмина. Москва: Лазаревский институт восточных языков, 1864. 335 с.
2. Псевдо-Шапуг Багратуни, История анонимного повествователя, пер. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: АН Армянской ССР, 1971. 238 с.
3. Мовсес Каланкатуаци, История страны Алуанк, пер. Ш. Смбатьяна. Ереван: Матенадаран, 1984. 258 с.
4. Ованес Драсханакертци, История Армении, пер. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: Советакан Грох, 1984. 448 с.

---

¹² [«Եւ նշան սլվալ Ալի եղբարն իւրոյ Մահմէտայ եւ ստէ. «էթէ սսկաք ինին հետ իշխանին եւ գճախ րագսլս սրկանեմ ընդ զարքն նորս, որս հար ըռրւրնւլս գնար»] [11, էջ. 1044].

5. Себеос, История епископа Себеоса, пер. С. Малхасянца. Ереван: АрмФАН, 1939. 183 с.
6. Товма Арцруни и Аноним, История дома Арцруни, ред. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: Наири, 2001. 524 с.
7. Farrokh K., Karamian G., Maksymiuk K., A Synopsis of Sasanian Military Organization and Combat Units, Siedlce–Tehran: Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, 2018. 158 p.
8. Khorasani M., Arms and Armor from Iran. The bronze Age to the End of the Qajar Period. Tubingen: Legat, 2006. 700 p.
9. Matthew of Edessa, Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth Centuries, tran. by A. Dostourian. Lanham: University Press of America, 1993. 375 p.
10. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան. Երևան: Երեւանի Համալսարանի, 1979. Հ. 4. 679 էջ.
11. Շապուհ Բագրատունի, Պատմություն. *Մատենագիրք Հայոց*, խմբ. Չ. Եկավյան. Անթիլիաս: Gulbenkian Foundation, 2008. Հ. 9. Էջ. 1006–1055.
12. Ասողիկ, Պատմություն Տիեզերական. *Մատենագիրք Հայոց*, խմբ. Չ. Եկավյան. Անթիլիաս: Gulbenkian Foundation, 2010. Հ. 15(№ 2). Էջ. 639–833.
13. Ավետիքեան Գ., Սիրմէլեան Խ., Ալգերեան Մ., Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի. Վենետիկ: Ս. Ղազար, 1836. Հ. 1. 1142 էջ.
14. Թովմա վարդապետ Արծրունի, Պատմություն Տանն Արծրունեաց. Կոստանդնուպոլիս: Պօղոսի Արապեան Ապուլքիսցոյ, 1852. 398 էջ.
15. Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղուանից աշխարհի, թարգ. Բ. Առաքելյան. Երևան: Հայկական ՍՍՀ ԳԱ, 1983. 384 էջ.
16. Ղաֆաղարյան Կ., Քալանթարյան Ա., Դվին քաղաքը և նրա պեղումները (1973–1980). *Հնագիտական պեղումները Հայաստանում*. Երևան: Գիտություն, 2002. Հ. 20. 254 էջ.
17. Յովհաննէս Դրասխանակերտցի, Պատմություն Հայոց. Թիֆլիս: Էլէքտրատպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1912. 427 էջ.
18. Ոսկանյան Կ. Հայոց բանակը Բագրատունյաց շրջանում (IX–XI դարեր): չհրատարակված թեկնածուական ատենախոսութ. Երևան, 2010. 189 էջ.
19. Սեբեոս, Պատմություն, խմբ. Գ. Արգարյան. Երևան: Չանգակ-97, 2005. 394 էջ.
20. Մատթէոս Ուռնայեցի, Ժամանակագրություն. Վաղարշապատ: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1898. 448 էջ.